

Studium zieleni Nałęczowa

Wstęp

Nałęczów stanowi interesujący obiekt badań dla geografów, zwłaszcza zajmujących się zagadnieniami kształtowania i ochrony środowiska. To niewielkie, bo liczące około 10,5 tys. mieszkańców miasteczko, położone 30 km na zachód od Lublina, było do niedawna jedynym uzdrowiskiem na Lubelszczyźnie. Początki rozwoju funkcji uzdrowiskowej sięgają drugiej połowy XVIII wieku i wiążą się z rodziną Małachowskich, którzy wykorzystując występujące tu wody żelaziste (1817 r.), otworzyli dom gościnny dla chorych. Największy rozkwit uzdrowiska miał miejsce na przełomie XIX i XX wieku. Wówczas Nałęczów należał wraz z Ciechocinkiem i Buskiem do nielicznych zdrojowisk w Królestwie Polskim. Dogodne połączenie kolejowe i niewielka odległość od Warszawy sprawiły, że stał się jednym z najmodniejszych wówczas miejsc, w którym chętnie gościły elity świata kultury. Obecnie jest to jedyne w Polsce uzdrowisko jednoprofilowe – kardiologiczne – i do tej pory jedyne sprywatyzowane.

Głównym walorem Nałęczowa jako uzdrowiska oprócz wód żelazistych jest słabobodźcowy klimat wykorzystywany w leczeniu chorób układu krążenia. Jego cechy wynikają w dużej mierze z położenia w dnie głęboko wciętych dolin: Bystrej i jej dopływu Bochoćniczanki. Zbocza ich rozcięte są gęstą siecią wąwozów, które wyraźnie modyfikują klimat. Jeszcze silniejszym elementem wpływającym na klimat na poziomie odczuwalnym jest roślinność, zwłaszcza zieleń wysoka, która czyni z Nałęczowa zieloną wyspę w obszarze intensywnie użytkowanym rolniczo.

Zieleń spełnia również inną, nie mniej ważną funkcję krajobrazową. Dotyczy to zwłaszcza części sanatoryjnej, gdzie zieleń tworzy harmonijny układ z obiektami architektonicznymi i jest postrzegana jako jeden z najistotniejszych walorów uzdrowiska.

Ewolucja szaty roślinnej

O krajobrazie i szacie roślinnej okolic Nałęczowa u zarania dziejów wnioskować można na podstawie szczegółowych analiz rodzaju podłoża (skał i gleb) oraz form rzeźby. Z opracowania Maruszczaka (1974) wynika, że występowały tu dwa typy lasów. W przeważającej części były to lasy mieszane typu gąrowskiego występujące w obrębie wzniesień pokrytych miększą pokrywą lessową. Na niewielkich fragmentach przy krawędzi doliny, w obrębie terasy nadzalewowej Bystrej i Bochoćniczanki oraz niższego poziomu wierzchowinowego, pozbawionego lessu, występowały bory sosnowe, a w dnie dolin bujne i trudne do przebycia lasy łęgowe, olsy oraz torfowiska. Na prawym zboczu doliny Bochoćniczanki występowały na małych powierzchniach zbiorowiska kserotermiczne.

Przekształcenia naturalnej szaty roślinnej w czasach historycznych związane są z pojawieniem się osadnictwa. Na terenie Nałęczowa istnieją udokumentowane ślady osad neolitycznych kultury lubelsko-wołyńskiej ceramiki malowanej. Powtórne zmiany już na większą skalę w szacie roślinnej nastąpiły we wczesnym średniowieczu i związane były ze stałym osadnictwem i zmianami w strukturze użytkowania gruntów, przede wszystkim z ubytkiem lasów ze względu na urodzajne lessowe gleby. Prawdopodobnie w VII wieku powstał gród (obecnie Góra Poniatowskiego) nazwany Bochoćnicą (od słowa bochoć – plusk, chłupot). Za czasów Kazimierza Wielkiego nad Trypą (Bystrą) osiedlili się koloniści z ziemi krakowskiej i sandomierskiej. Położenie osady przy ważnym trakcie komunikacyjnym sprzyjało jej rozwojowi. Powstały tu młyny, stawy rybne, zajazd. Nastąpił znaczny ubytek lasów. W XVII wieku powstał klucz bochoćnicki, a w XVIII wieku istniał tu dwór.

Nowy okres przekształceń szaty roślinnej nastąpił w połowie XVIII wieku, gdy w 1751 roku Stanisław Małachowski (herbu Nałęcz) rozpoczął tu budowę rezydencji. Budowę pałacu zakończono w 1770 roku, a w jego otoczeniu założono park w stylu barokowym. W niedługim czasie został on przekształcony w ogród angielski, a następnie park zdrojowy. Jest bardzo dobrze zachowany. Obecnie liczy ok. 1300 drzew starych i ok. 3500 młodszych około 30 cm w średnicy. Znajdują się tu liczne okazy dendrologiczne (Kasprzyk, 1979).

Szata roślinna obecnego Nałęczowa jest silnie przekształcona. Z naturalnych zbiorowisk roślinnych zachowały się tu przede wszystkim zespoły leśne: las grądowy (większość zachowanych zbiorowisk leśnych na terenie miasta i najbliższej okolicy), fragmentarycznie dąbrowa świetlista, bór mieszany sosnowo-dębowy (małe płaty na wierzchołkach), łęg wierzbowo-topolowy i zespół jesionowo-wiązowy (kilkumiarowe płaty w dolinie). Z zespołów zaroślowych w wąwozach: ciepłolubne zarośla leszczynowe, zespoły muraw kserotermicznych z szafwią (złocza Bystrej). Ponadto znajdują się tu zbiorowiska seminaturalne: pokrzywiska i zarośla tarninowo-głogowe (Kasprzyk, 1982, cyt. za Urbaś, 1996).

Zachowane zbiorowiska naturalne stanowią tylko niewielką część zieleni miasta. Tworzą ją również: zieleni parku zdrojowego, zieleni ogrodów komponowanych (historycznych), zieleni przyuliczna i wokół obiektów usługowych, zieleni parku miejskiego, zieleni terenów rekreacyjnych miasta, tereny zielone w osiedlu bloków mieszkalnych, ogrody przydomowe, fragmenty dziczynej, niepielęgnowanej roślinności przy domach i ulicach, zieleni wąwozów, lasy, zieleni pól uprawnych, zieleni łąk i pastwisk, zieleni przykościelna, zieleni cmentarzy.

Funkcjonujący jako całość układ przyrodniczy jest zatem kształtowany poprzez różnorodne czynniki, podporządkowane różnym funkcjom. Niektóre fragmenty zieleni, tak jak park zdrojowy, znajdują się pod nadzorem Uzdrowiska, są pielęgnowane i szczegółowo zinwentaryzowane. Inne, do których zaliczyć należy ogrody w zabytkowej części miasta, pełniące podobną rolę ekologiczną, zdrowotną, jak i krajobrazową, posiadające również wysokie walory dendrologiczne, kompozycyjne oraz historyczne, nie mają spójnej koncepcji zagospodarowania. Jedną z przeszkód stanowi z pewnością traktowanie zieleni prywatnej w sposób fragmentaryczny, jednostkowy, istotny jedynie w przypadku dokonywania zmian w zabytkowym drzewostanie. Rozwiązanie tego problemu może przynieść wykonanie szczegółowych badań w małej skali łącznie z zebraniem opinii użytkowników, a następnie wykorzystanie możliwości komputerowej analizy i przetwa-

rzania danych. Stwarza to możliwość uzyskania syntezy, a w praktyce ułatwia racjonalne gospodarowanie zasobami. Techniki te wykorzystano w niniejszej pracy.

Opis badań

Przedmiotem badań szczegółowych była zieleń ogrodów zabytkowej części Nałęczowa przylegającej bezpośrednio do strefy sanatoryjnej w okolicach alei Lipowej, Armatniej Góry, ulicy Poniatowskiego. Dokonano jej w ramach praktyk specjalizacyjnych studentów geografii I roku studiów magisterskich w dniach 8–10 października 2002 roku. Badaniami objęto 93 posesje w obrębie których dokonano opisu zieleni w oparciu o opracowaną wcześniej instrukcję kartowania zieleni. Wyniki badań przedstawiono na tle obrazu użytkowania terenu, który uzyskano na podstawie mapy topograficznej i zdjęcia lotniczego⁷. Stworzono mapę cyfrową topograficznego rozmieszczenia kartowanych obiektów z dołączoną bazą danych atrybutowych. Wizualizacji całości dokonano z użyciem numerycznego modelu terenu. Odrębnym zadaniem badawczym było zebranie opinii właścicieli posesji i osób wypoczywających w uzdrowisku na temat odczuwalnej jakości zieleni i jej stanu w oparciu o ankiety.

Wyniki badań ankietowych

Właściciele

Właściciele posesji, z którymi przeprowadzono wywiad (38 osób), w większości pochodzili spoza Nałęczowa. Tylko 4 mieszkało tu od urodzenia i 4 pochodziło z pobliskich wsi. Najliczniejszą grupę (6 osób) stanowili mieszkańcy Lublina, którzy osiedlili się tu przed 2–6 laty. W tym czasie domy zakupiło tu również 2 mieszkańców Puław. Pozostali właściciele pochodzili z różnych regionów: Gdańska, Polanicy, Tarnowa, Podlasia, Zamojszczyzny (Tomaszów, Szczebrzeszyn).

Ilość zieleni w Nałęczowie większość z nich (28 osób) oceniła jako wystarczającą, ale zdania na jej temat były podzielone. Prawie połowa oceniła jej stan jako dobry, 1/4 jako zły, a 1/3 jako średni.

Niemal połowa właścicieli zauważa zmiany w stanie zieleni. Ponad 60% ocenia je jako zmiany na gorsze, podając takie powody, jak wycinanie drzew na posesjach, wycięcie dużej ilości drzew pod budownictwo, wycinanie starych drzew w wąwozach, a także choroby, usychanie liści, zarzę. Spośród pozytywnych opinii na temat zmian w stanie zieleni wskazywano na poprawę estetyki, większą dbałość mieszkańców o zieleń przydomową, porządek, systematyczne zazielenianie terenów rekreacyjnych.

W opinii właścicieli posesji otoczenie ich domów jest dobrym miejscem do wypoczynku. Ponad 2/3 z nich w sezonie letnim spędza tu co najmniej kilka godzin dziennie. Dla tej grupy mieszkańców miejscem rekreacyjnym jest również park zdrojowy, gdzie, jak wynikało z deklaracji, udaje się codziennie prawie 1/4 z nich, a 40% bywa tam chociaż raz w ty-

⁷ Za udostępnienie zdjęcia autorzy składają serdeczne podziękowania panu dr. Andrzejowi Kijowskiemu.

godniu. Bardzo rzadko wskazywano inne niż park miejsca wypoczynku. Tylko 2 osoby zadeklarowały, że w celach rekreacyjnych wykorzystują również wąwozy i las.

Podzielona była opinia co do obiektów lub czynników zagrażających zieleni. Niezależnie od części Nałęczowa, z której pochodzili respondenci, za główne zagrożenie uznali oni duży ruch samochodowy (40%), ponadto wskazywano na zaśmiecanie wąwozów, sypanie soli na chodniki oraz występowanie szkodników. Jedna osoba wskazała jako czynnik zagrożenia oddziaływanie Zakładów Azotowych w Puławach.

Większość właścicieli prywatnych posesji twierdziła, że nie utrzymuje pokoi gościnnych dla osób, które chciałyby wypoczywać w Nałęczowie, chociaż często przyjmuje rodzinę. W granicach kartowanej części miasta znalazły się również obiekty przystosowane do przyjmowania turystów. W ich opinii zarówno wypoczywający członkowie rodzin, jak i kuracjusze, w tym samym stopniu korzystają z parku zdrojowego, jak i zieleni w otoczeniu miejsca, gdzie mieszkają. Wszyscy właściciele byli przekonani, że zieleń wokół posesji prywatnych w równym stopniu co publiczna decyduje o walorach krajobrazowych i zdrowotnych Nałęczowa.

W wywiadzie poproszono też o odpowiedź na pytanie, czy utrzymanie zieleni wokół posesji wiąże się z dodatkowym nakładem pracy lub kosztów, takim jak zakup sadzonek, rozsady, nawozów itp. czy też zatrudnienie odpowiedniej osoby. Z uzyskanych odpowiedzi wynika, że tylko 1/3 właścicieli dokonuje pielęgnacji ogrodu we własnym zakresie, co nie wiąże się z dodatkowymi kosztami. Pozostali właściciele mówili o dużych nakładach finansowych, łącznie z zatrudnieniem pracownika do pielęgnacji zieleni i ponoszeniem dużych kosztów na konserwację zabytkowych drzew.

Kuracjusze

W badaniach ankietowych zebrano opinie 49 kuracjuszy. Większość to osoby w przedziale wiekowym 50–69 lat, 2 osoby liczyły 70 lat, a tylko 3 osoby należały do grupy czterdziestolatków. Ponad 20% z nich (12 osób) przyjechało tu po raz pierwszy, pozostali do Nałęczowa przyjeżdżali przynajmniej raz w roku. Grupa stałych bywalców, przyjeżdżających do Nałęczowa 4, 5, a nawet 6 razy do roku, liczyła 10 osób.

Objęte badaniem osoby wskazywały powody, dla których przyjeżdżają do Nałęczowa. Oprócz skierowania na leczenie, które podawały przede wszystkim osoby będące tu po raz pierwszy, wskazywano walory Nałęczowa: sprzyjający klimat, czyste powietrze (38%), ciszę, spokój (20%), piękno krajobrazu; 4 osoby za przewodni walor środowiska Nałęczowa uznało zieleń. Wszyscy kuracjusze byli przekonani o tym, że zieleń należy do najważniejszych walorów środowiska przyrodniczego Nałęczowa.

W opinii kuracjuszy najistotniejszą cechą zieleni był jej harmonijny układ z obiektami architektonicznymi tworzący jako całość odpowiedni klimat dla wypoczynku (60%). Prawie 30% zwracało uwagę na dużą powierzchnię terenów zielonych, około 20% na zabytkowy charakter drzewostanu. Tylko jedna osoba za najistotniejszą cechę uznała występowanie rzadkich gatunków drzew i krzewów.

Ocena stanu zieleni była wyższa niż dokonana przez właścicieli posesji. Ponad 80% oceniło go jako dobry i bardzo dobry, tylko 18% jako średni, nikt nie ocenił go jako zły. Spośród osób które miały możliwość porównania stanu zieleni, aż 85% oceniło te zmiany jako zmiany na lepsze, wskazując na wzrost liczby drzew, ładniejsze zagospodarowanie

parku zdrojowego, pielęgnację starego drzewostanu, większą estetykę, pojawienie się rabat kwiatowych. Osoby, które oceniły zmiany na gorsze, wskazywały na wycinanie drzew. Mimo tak wysokiej oceny stanu zieleni 1/3 kuracjuszy dostrzegała zagrożenia mogące pogorszyć ten stan. Prawie wszyscy za źródło zagrożeń uznali nadmierny ruch samochodowy (90%). Ponadto wymieniono choroby, szkodniki i niewłaściwą gospodarkę.

Inaczej niż w odpowiedziach właścicieli wyglądała struktura deklarowanych miejsc wypoczynku. Z oczywistych względów dla kuracjuszy takim miejscem był park (100%). Podkreślić jednak należy, że 2/3 kuracjuszy deklarowało, iż w równym stopniu korzysta z zieleni w bezpośrednim otoczeniu miejsca pobytu. Poza parkiem odbywało spacerów tylko około 10% kuracjuszy. Były to spacerów po okolicznych wąwozach, dolinie Bystrej i mieście. Większość wypoczywających (3/4) przekonana była o dużej roli zieleni w obrębie prywatnych posesji dla walorów krajobrazowych i zdrowotnych Nałęczowa, ale prawie 1/3 spośród nich wyrażała opinię, że dotyczy to tylko zabytkowej części miasta, a 25% uznało, że ważniejsza jest zielen publiczna.

Wyniki kartowania zieleni

Badaniami objęto 93 obiekty. Opisu każdego z nich dokonywano w oparciu o zestaw 12 cech odnoszących się do: własności, rodzaju obiektu, jego powierzchni, stopnia zwartości zieleni wysokiej, usytuowania względem ulicy, ukształtowania terenu, nasłonecznienia, izolacji obiektu z otoczenia, stanu zieleni, zagospodarowania rekreacyjnego. Oceniano również ogólne wrażenie estetyczne, jakie sprawia obiekt. Dla części obiektów udało się zidentyfikować okres powstania obecnego układu kompozycyjnego i zamierzenia w odniesieniu do przyszłości obiektu.

Przeprowadzono badania szczegółowe, które umożliwiają dokonywanie różnego rodzaju typologii obiektów. Zagadnienie to wymaga odrębnego opracowania. W oparciu o charakter roślinności można wstępnie wskazać podstawowe typy zieleni badanych obiektów. Były to:

1. trawniki z pojedynczymi drzewami,
 - grupami drzew,
 - krzewami ozdobnymi,
 - drzewami owocowymi,
2. zielen o charakterze parku (ze starodrzewem – w zasięgu zieleni zabytkowej),
3. sady przydomowe,
4. ogrody bezdrzewne (warzywne i trawniki),
5. ogrody dziczące.

W obrębie każdego z wymienionych typów można wydzielić podtyp w oparciu o występowanie rabat kwiatowych. W tym miejscu należy zaznaczyć, że kłopoty w klasyfikacji sprawia wielofunkcyjność niektórych obiektów (istnienie stref funkcjonalnych). W używanej instrukcji kartowania elementy te nie zostały wystarczająco wyeksponowane i należałoby włączyć je do zestawu cech w przyszłych badaniach.

Opisywane obiekty w zdecydowanej większości były izolowane od otoczenia. Tylko w przypadku 4 obiektów takiej izolacji nie stwierdzono, 3 ogrody były oddzielone żywopłotem, w pozostałych przypadkach ogrodzone (siatką, murem itp.). Niemal połowa

obiektów (45) posiadała zagospodarowanie rekreacyjne w postaci ławeczek, altanek, mebli, oświetlenia ogrodowego, parasoli. W większych obiektach były to boiska, trasy spacerowe, alejki, fontanny. W ocenie stanu zieleni 54% obiektów zaliczono do dobrze utrzymanych (32 posesje) oraz bardzo dobrze utrzymanych (19). Stan 15 obiektów oceniono jako średni, 13 jako zły, 1 jako wyjątkowo zły. Podobne były oceny ogólnego wrażenia, jakie sprawia obiekt, wraz z obiektami architektury, otaczającym tłem. Spośród obiektów, w odniesieniu do których udało się ustalić, jakie plany wiążą właściciele z przyszłością zieleni na swoich posesjach (53), tylko 38% zadeklarowało utrzymanie stanu obecnego, większość planuje poprawę estetyki, konserwację drzewostanu, remont budynku.

Zakończenie

Przedstawiona koncepcja badań zieleni miejskiej opiera się na badaniach szczegółowych, wykonywanych w terenie (kartowanie), pogłębionych o zbieranie opinii jej użytkowników. Podejście to umożliwi wzbogacenie zestawu cech mogących służyć opisowi i klasyfikacji zieleni, a więc tworzeniu nowych typologii. Koncepcja ta wymaga jeszcze uzupełnień i pogłębienia metodyki badań, ale stwarza nową jakość w badaniach nad zielenią. Pozwala na przełamanie „sektorowego” gospodarowania zielenią, traktując równoprawnie każdy element jej struktury, niezależnie od tego, jakie jest jego obecne miejsce lub sposób funkcjonowania, zatem może i powinna znaleźć zastosowanie m.in. w studiach ekologicznych i planowaniu przestrzennym.

Study on Nałęczów Green Areas

Summary

Until quite recently Nałęczów was the only health resort in the Lublin region. Its ferruginous springs have been of great value in treating visitors since the beginning of the 19th century. Moreover, its climate, which was defined as poorly stimulating, is of great importance in attending patients suffering from circulatory system disorders. The beneficial effects of the environment result mostly from the fact that Nałęczów is located at the confluence of two strongly incised valleys: The Bystra and The Bochońniczanka whose slopes are, in addition, densely split by the system of ravines. The verdure is one of the elements which influence and modify the climatic conditions of Nałęczów as a health resort. Especially, its trees and bushes which make the town look like a “green island” in the almost woodless area. The flora affects both the climate and the landscape of the region. Among the structures which serve most important landscape functions, there is The Spa Park. Nonetheless, the green areas out or round the premises of the spa as well as the greenery of the private estates are essential too. We focused mostly on the latter two as not much research had been done to study those two types of vegetation.

In article were used some of the GIS techniques, which are carried out in order to catalogue the elements of the environment and for the planning purposes. The method which is based on the GIS analyses, as applied to the landscape studies, is of great importance for it enables the researcher to replace a traditional map with a numerical (or virtual) one. The latter are connected with the data banks where all the data can be easily transferred and interpreted.

The results of the research presented in the article were based on the reconnaissance done in October 2002 within the preserved protection zone. They included the detailed listing of the green areas, interviews with the property owners and the visitors at the health resort. There was also an air

photo of the town used in the analysis. The aforementioned GIS techniques proved to be extremely useful while cataloguing the condition of the green. They allowed for the creation and efficient utilization of the database containing the information about the area. Moreover, the application of GIS techniques facilitated the process of classifying vegetation types and made possible the identification of places where the condition of greenery needs improvement. What is more, they allowed for the valorisation according to different sets of characteristics. Furthermore, we found the subjective opinions of the propriety owners and the visitors quite relevant and used them together with the objective elements of the study.

Literatura

- Giedych R., 2000, Zarys prawnych przemian konkretyzacji pojęcia tereny zieleni w II połowie XX w. w Polsce, [w:] II Forum Architektury Krajobrazu, s. 71–75, SGGW, Warszawa.
- Gurba J., 1964, Osadnictwo historyczne na Płaskowyżu Nałęczowskim, Przewodnik XII Ogólnopolskiego Zjazdu PTG, UMCS, Lublin.
- Kasprzyk A., 1979, Park zdrojowy w Nałęczowie, Rocznik Dendrologiczny 23, s. 175–184.
- Kasprzyk A., 1982, Drzewa i krzewy w Nałęczowie oraz przyrodnicze podstawy ich doboru, praca doktorska. Wydział Biologii i Nauk o Ziemi UMCS.
- Fijałkowski D., Kseniak M., 1992, Parki wiejskie Lubelszczyzny. Stan ochrona i rewaloryzacja biocenotyczna, PWN, Warszawa.
- Szumański M., 2000, Zastosowanie teorii klasyfikacji w kształtowaniu terenów zieleni, [w:] II Forum Architektury Krajobrazu, s. 76–79, SGGW, Warszawa.
- Urbaś M., 1996, Stan walorów uzdrowiska Nałęczów, praca magisterska wykonana w Zakładzie Ochrony Środowiska UMCS, Lublin, maszynopis.
- Wojciechowski K.H., 1964, Nałęczów. Przewodnik wycieczkowy ogólnopolskiego XII Zjazdu PTG w Lublinie, UMCS, Lublin.
- Maruszczak H., 1974, Środowisko przyrodnicze Lubelszczyzny w czasach historycznych, [w:] T. Mencil (red.), Dzieje Lubelszczyzny, t. 1, PWN, Warszawa.

